

BY, MARSK OG GÆST

By, marsk og geest 28

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjerget 2016

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og Innovationsstyrelsens retningslinier.

Redaktion: Mette Højmark Søvsø, Søren Mulvad, Bo Ejstrud, Flemming Just, Niels Algren Møller, Morten Søvsø.

Layout: KIRK & HOLM

Tryk: Rosendahls

Copyright: 2016 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde om og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene 1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Liliebierget udi Ribe“. Om disse bogudgivelser og trykkeriet se By, marsk og geest 10, 1998.

ISBN 978-87-89827-56-8

ISSN 0905-5649

Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og gør berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Indhold

Lars Grundvad og Martin Egelund Poulsen

- De „dybe anlæg“ fra sen yngre stenalder
– grave, grænsemærker eller rituelle gruber?** s. 07
- The 'deep features' of the Late Neolithic
– Graves, boundary markers or ritual pits?.....** s. 28

Michael Alrø Jensen

- Ribes nordlige bydel og befæstning i middelalderen
– de seneste arkæologiske undersøgelser på Seminarievej ..** s. 30
- The northern suburbs of Ribe and
the medieval fortifications of the town
– New archaeological investigations on Seminarievej.....** s. 55

Morten Søvsø, Mette Højmark Søvsø og Anna Louise Siggaard

- Om hugorme, dyrekranier og tordensten
– bygningsofre og andre skikke med rødde i folketroen ...** s. 57
- On the subject of adders, animal skulls and thunder stones
– Building offerings and other
traditions with roots in popular belief** s. 88

Ribes nordlige bydel og befæstning i middelalderen

– de seneste arkæologiske undersøgelser
på Seminarievej

Af Michael Alrø Jensen

I 2014 blev der i forbindelse med renoveringen af Seminarievej foretaget en mindre arkæologisk undersøgelse i det middelalderlige Ribes nordlige bydel. Den middelalderlige voldgrav krydsede udgravningsfeltet, og der blev for første gang udtaget materiale fra den til naturvidenskabelig datering. Der kunne desuden iagttages spor af bebyggelse fra det 12. til det 14. århundrede med relation til smedning. Ved at sammenstille udgravningsresultaterne med de historiske efterretninger og tidligere undersøgelser vil artiklen belyse den nordlige bydels udvikling fra det 12. til det 16. århundrede. Denne har kun været behandlet i begrænset omfang i den arkæologiske litteratur, der hovedsageligt har fokuseret enten på det tidlige emporium på åens nordside eller den klassiske „hanseatiske“ middelalderby på åens sydside.

Indledning

Ribes topografi gennemgik en række markante forandringer med byens første industrialisering i 1840'erne. Omkring 1840 blev Plantagevej anlagt som den nye hovedvej mod nord i forlængelse af det middelalderlige gadeforløb Saltgade, og i 1843 blev den middelalderlige Nørreport revet ned. I løbet af de næste hundrede år voksede en moderne by med industrivirksomheder, institutioner og parcelhusudstyknings frem i haverne og på markerne i området mellem Ribe Å og Tved Å (Toftegaard 2010, s. 20-21). Det er velkendt, at det var i dette område det ældste Ribe lå,

før middelalderbyen opstod omkring domkirken på åens sydside. Det er mindre kendt, at området middelalderen igennem fortsat udgjorde et byrum, der fra det 14. århundrede blev kaldt suburbium – forstaden. Senest har en mindre arkæologisk undersøgelse i forbindelse med en gaderenovering på Seminarievej i 2014 givet ny viden om den nordlige bydel og den omkringliggende voldgrav.

Den nordlige bydel i renæssancen og tidlig moderne tid

Før anlæggelsen af den nye hovedvej var al færdsel til Ribe fra nord nødsaget til at passere det lange vadested, Langvedel.

Fig. 1.

Peder Ussing: Ribe Nørreport, olie på lærred, signeret og dateret 1844. Sydvestjyske Museers samling, M8174, 8178. Foto: Henrik Brinch Christiansen, Sydvestjyske Museer. Ribe Nørreport blev revet ned i 1843.

Området uden for Nørreport blev i tidlig moderne tid bl.a. anvendt til havebrug, hvilket har ødelagt en stor del af de øvre kulturlag fra middelalderen og vikingetiden.

Oil painting of the northern gate into Ribe, which was demolished in 1843. The area outside the gate was taken into use as gardens in the early modern period, which has destroyed most of the highest lying cultural deposits from the Middle and Viking Ages.

Dette strakte sig mere end 600 m fra den nuværende Ribe Plantage til omtrent hvor Nørremarksvej krydser Tved Å, hvis ældre navn var Langvedel Strøm. Vadestedet går muligvis tilbage til de ældste tider, men nævnes først i det 14. århundrede i sammenhæng med en bro (Kinch 1869, s. 506). Kendskabet til det middelalderlige Langvedel er meget begrænset og de arkæologiske spor få, men skriftlige efterretninger fra renæssancen og nyere tid giver et indblik i de til tider svære forhold for færdslen over de brede engarealer nord for Ribe, især i vinterhalvåret.

I 1573 blev der bygget en bro af egetræ for kørende, efter at man længe havde ladet sig nøjes med en gangbro kaldet Gravssogns Spang. Denne nybyggede bro, der oftest blev omtalt Nybro, blev renoveret i både 1601, 1633 og 1646. På begge sider af broen var der dæmninger, og i 1647 blev der anvendt 4000 læs sand til at forhøje dem (Kinch 1884, s. 568). Efterretninger fra det 16. og 17. århundrede viser, hvor vedlige-

holdelseskrævende broforbindelsen var, så man må formode, at der igennem tiden har stået mange brokonstruktioner. I slutningen af det 18. århundrede var Langvedel igen meget nedslidt. Niels Lindberg, der var sognepræst i Jernved, beskrev i 1789 sine kvaler med Langvedel. Niels Lindberg var nødsaget til at sælge 70 tønder korn i Ribe, fordi han ikke havde plads på sit loft. Den 26. januar sendte han et bud til Ribe, om vadestedet kunne passeres, hvilket budet svarede, at det kunne. Dagen efter kørte han mod Ribe med 23 vogne, men da han nåede frem, så forholdene tvivlsomme ud. Han forsøgte sig derfor med 11 vogne, men da han nærmede sig Nybro nåede vandet ind i vognene og det blev ikke bedre på selve broen, hvis bolværk ikke kunne holde vandet ude. Efterfølgende måtte 14

tønder korn kasseres. I efteråret 1792 var der igen problemer, da 116 bøndervogne med forsyninger til to husareskadroner, der var indkvarteret i Ribe, måtte holde på åben mark i regn og storm i flere døgn, fordi vadestedet ikke kunne passeres (Stemann 1907, s. 172-175).

I 1802 begyndte en større renovering af vadestedet på foranledning af stiftamtmand W. J. A. Moltke. Den 12 meter brede vej blev opfyldt med sand og grus i en længde af 660 meter, og ved den sydlige ende ved den nyanlagte bro blev den mod vest sikret med et ca. 80 cm højt og 170 m langt stenbolværk. Langs den resterende del blev der anlagt grøfter og diger af græstørv. I alt blev der anvendt mere end 42.000 læs sand, grus, og græstørv. Renoveringen var så kærkommen,

at byens borgere rejste et mindesmærke for Moltke, som i dag ret umotiveret står ved Marskcenteret. Mindesmærket stod i mange år i Plantagen, der ligeledes på foranledning af Moltke blev plantet i 1802 (Stemann 1907, s. 177-179). Oprindeligt stod mindesmærket på sydsiden af Tved Å, hvilket fremgår af det ældste matrikelkort fra 1839 (fig. 2). Moltkes vej var bevaret indtil det nye årtusinde som Grønnestien (tidligere Grønne Vej), der blev fjernet ved anlæggelsen af Marskcenteret.

Ved forlængelsen af Nørremarksvej blev der i 1978 påtruffet et større antal kraftige egetræspæle på nordsiden af Tved Å (ASR 5M78D). Der blev udtaget dendrokronologiske prøver fra fire af pælene, men de kunne ikke dateres. Det er derved ikke muligt at afgøre, om de udgjorde resterne af Nybro fra 1573 eller en middelalderlig forgænger. Det forekommer imidlertid usandsynligt, at Ribe ikke senest fra det 12. århundrede skulle have haft en fast broforbindelse over Tved Å, der sandsynligvis udgjorde Ribes nordlige grænse igennem størstedelen af middelalderen.

Området umiddelbart syd for Nybro lå i renæssancen hen som de såkaldte Riber Tofter eller Toften, der blev anvendt til større markeder. Bebyggelsen bestod udelukkende af staldbygninger til oksehandlen med undtagelse af nogle enkelte huse (nævnt i 1557) mod vest ved S. Peders sognekirke (nævnt 1145), der stod frem til slutningen af det 17. århundrede. De mange stalde dannede flere gader på begge sider af Saltgade. Ved indkørsel til Saltgade sad Hånden, der markerede grænsen for stadsretten og politimyndigheden. Den bestod af en jernhånd, der var sømmet til et stykke tømmer under to kroner af jern (fig. 3). Senest i løbet af 18. århundrede blev hånden flyttet ind på Nørreport, hvorfra den kom til museumsudstillingen på Det Gamle Rådhus (Danmarks Kirker s. 837, Kinch 1884, s. 568-569). Det er usikkert, hvor indkørslen til Saltgade præcist lå, da navnet tilsyneladende også omfattede flere sidegader, bl.a. en gade mod S. Peders kirke og muligvis også en gade, der førte til Langvedel (Kinch 1869, s. 509). I 1537 blev det forbudt at købe en række varer, før de var nået over Møllebroen dvs. inden for Ydermøllestrømmen. Undtaget var træ, der måtte købes, når det kom ind i Saltgade (Kinch 1884, s. 690). Det tyder på, at Ribe beholdt

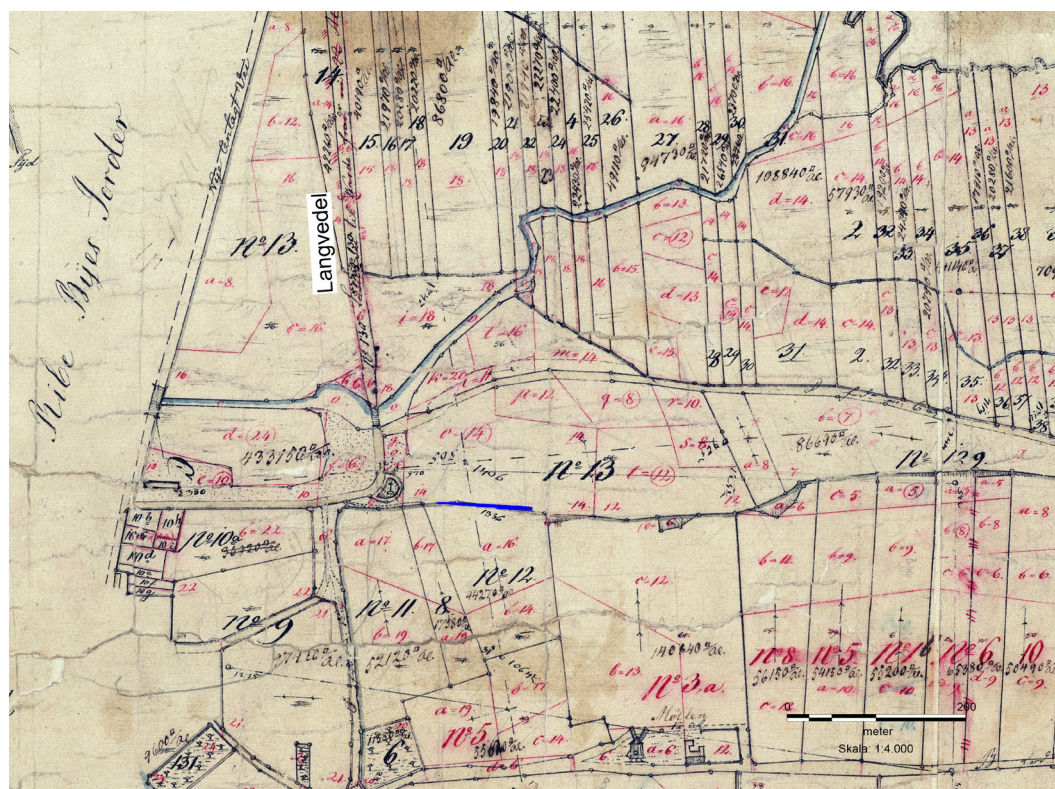

Fig. 2.

Udsnit af det ældste matrikelkort over Østermade og Ladegaards Jorder fra 1839. På kortet ses det lange vadested 'Langvedel', der muligvis siden de ældste tider havde fungeret som den nordlige passage til Ribe. På sydsiden af åen stod mindesmærket for stiftamtmand Moltke, der i 1802 forbedrede det gamle vadested. Længst mod vest ses den nye hovedvej, som blev anlagt i forlængelse af det middelalderlige gadeforløb Saltgade. Undersøgelsen på Seminarievej i 2014 er angivet med blå.

A section of the oldest land registry map showing the extent of Østermade and Ladegaard lands from 1839. The map clearly shows the long fording site 'Langvedel', which could possibly have functioned as the northern passage into Ribe from the very earliest times. On the southern shore of the river there was a monument erected for Prefect Moltke, who improved the old fording site considerably in 1802. Furthest to the West is the new main road, which was laid out as a continuation of the Medieval road Saltgade. The investigations carried out on Seminarievej in 2014 are highlighted in blue.

sin nordlige forstad i renæssancen, omend den stort set var ubeboet. Årsagen hertil var sandsynligvis oksehandlen, der var en af de vigtigste indtægtskilder for byens købmænd og årsagen til Kronens vigtigste indtægt fra Ribe. I anden halvdel af det 16. århundrede udgjorde byskatten til sammenligning kun en brøkdel af Kronens toldindtægter fra oksehandlen. Fra midten af det 17. århundrede blev de ripensiske købmænds rolle i oksehandlen stærkt begrænset (Degn 2010, s. 190; Netterstrøm 2010, s. 136; Mikkelsen 2010, s. 220). Det er nærliggende at se denne udvikling som den væsentligste årsag til, at den nordlige forstad endelig opgives og markeringen af politimyndigheden, hånden, flyttes ind til Nørreport.

Indtil 1547 lå der sydøst for Toften tæt ved Ribe Å en bebyggelse ved navn Gravsogn efter den tidligere sognekirke Hellig Gravs

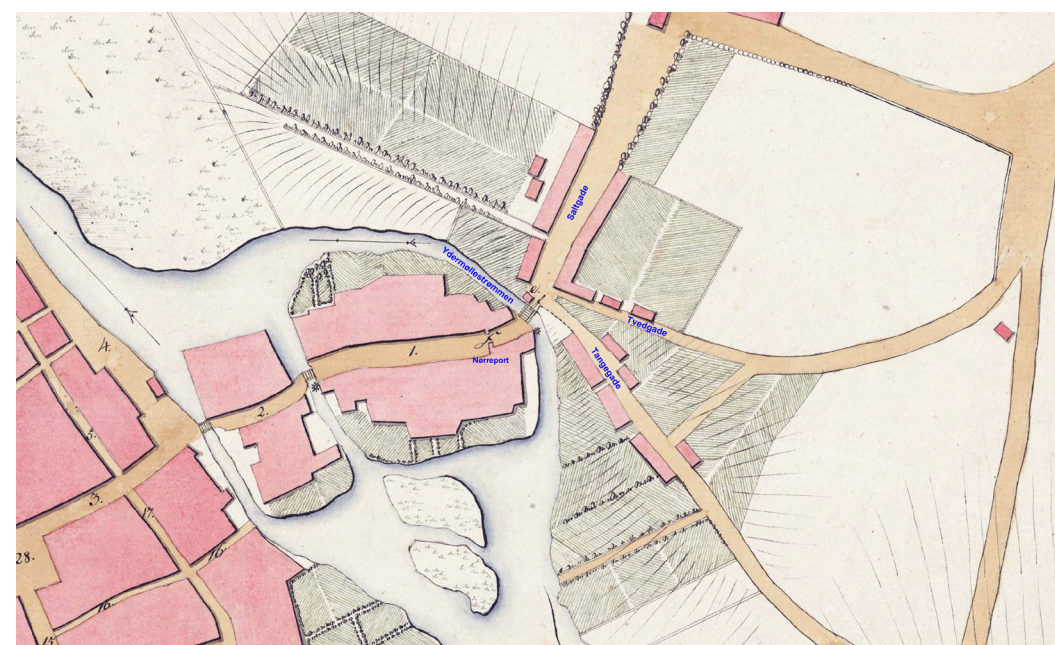

Fig. 3.

I renæssancen sad symbolet på byens politimyndighed, hånden, stadig ved indkørslen til den nordlige forstad, som på denne tid var bebygget med stalde til brug for den vigtige oksehandel. Først i tidlig moderne tid blev hånden flyttet ind på Nørreport, hvorefter den endte i museumsudstillingen på Det Gamle Rådhus i Ribe: ASR 200x53. Foto: Sydvestjyske Museer.

During the Renaissance the symbolic signage of the municipal police force – a hand, still hung visibly demarcating the beginning of the northernmost suburbs, which were densely build-up with stables in connection with the rich and important oxen export trade, during this period. At the beginning of the modern period the hand was moved further in to the towns northern gate, Nørreport, after which it was ended up being accumulated into the museum exhibition in Ribe's Old town hall.

kirke, der nævnes første gang i midten af det 14. århundrede, men som sandsynligvis blev opført i det 12. århundrede. Tidligere havde bebyggelsen bestået af nogle få huse, men ifølge Ribe-borgerne var indbyggertallet vokset til en fjerdedel af Ribes. De skrev derfor til kongen for at få nedlagt bebyggelsen, da beboerne hverken betalte skat til Kongen eller til Ribe selvom de brugte byens enge. Indbyggerne var desuden løsagtige, hvorved man kunne frygte både brand og forræderi. Kongen gav Gravsogns

beboere to måneder til at flytte deres huse. Derefter måtte Ribes borgere ødelægge de tilbageblivende. Nogle bosatte sig i den sydligste del af Ribe, hvorfra den nuværende Gravsgade har sit navn. Gaden nævnes først efter 1548 og her undertiden som Gravsogn eller Ny Gravsogn (Kinch 1884, s. 45-46). I den sydøstligste del af forstaden lå Riberhus' ladegård og ladegårdsmarkerne, der efter reformationen havde overtaget det tidligere S. Nicolaj nonneklosters jord og bygninger. S. Nicolaj kirke er første gang nævnt o. 1170, hvor den allerede fungerede som både kloster- og sognekirke. S. Nicolaj sogn strakte sig i middelalderen langs nord-siden af Ribe Å indtil Nørreport. Kirken blev revet ned af Kirkebrækkerne i 1538, hvilket sandsynligvis også skete for Hellig Gravs kirke (Kinch 1884, s. 478; Danmarks Kirker s. 840-841).

Fig. 4.

Udsnit af Den Kgl. Generalvejkommisjons kort over Ribe By fra 1797. I 1537 blev det forbudt at handle en række varer, før de var kommet over Ydermøllestrømmen ('Graven'). Det var dog fortsat tilladt at handle tømmer, når det var kommet ind i Saltgade. I tidlig moderne tid strakte haverne sig over størstedelen af emporiets kerneområde.

Section of the Royal roads commission map of Ribe town from 1797. From 1537 it became unlawful to trade a number of different goods until they had passed over Ydermøllestrømme - the Outer mill-run known as 'the ditch'. It was still legal to buy and sell timber, once it had passed into Saltgade. During the early modern period gardens stretched across the majority of the earlier emporiums central area.

Tidligere undersøgelser

Det 18. og 19. århundredes byhistorikere P. Terpager, P. N. Thorup og J. Kinch beskæftigede sig alle med den nordlige bydel, og førstnævnte mente endda, at det tidligste Ribe var opstået omkring S. Peders kirke. Især Kinch, der havde adgang til både Domkirkens og Ribe bys arkiv, mens de stadig lå samlet i byen, har præsteret en imponerende topografisk gennemgang af både middelalder- og renæssancebyen (Bind I og II). På trods af at han kun havde adgang til ganske få arkæologiske oplysninger, har hans rekonstruktion af byen vist sig ofte at være ganske præcis. En vigtig kilde til den nordlige bydels topografi er Ribe bys jordebog fra midten af det 15. århundrede, hvor en stor del af gadenettet dog er beskrevet i forhold til S. Jørgens Gården, hvis bygninger og kirkegård ligesom Hellig Gravs kirke endnu ikke er arkæologisk påvist (Nielsen 1979b, s. 33-34).

Der er i dag udført mere end 70 arkæologiske undersøgelser i området mellem Ribe og Tved Å, men mange af disse består af små udgravningsfelter, hvor en stor del af de arkæologiske observationer blev gjort i profilsiderne. En af de første egentlige arkæologiske undersøgelser nord for Ribe Å var Aino Kann Rasmussens fund af S. Nicolaj kloster i 1970 og 1972 (ASR 43M70, ASR 6M73). Da markedspladsen for første gang blev fundet i 1973 i Kunstmuseets kælder, konkluderede Mogens Bencard, at Ribe i det 12. århundrede bestod af to jævnbordige bydele på hver sin side af åen (Bencard 1974, s. 26). I de følgende årtier var det dog markedspladsen, der naturligt blev det væsentligste fokus for de arkæologiske aktiviteter på åens nordside, mens undersøgelsen af middelalderbyen koncentrerede sig om de kraftige kulturlag på åens sydside.

Udgravningen ved Rosen Allé i 1989 (ASR 8) var den første udgravning af en større flade uden for de vikingetidige parceller. Udgravningen blev central for forståelsen af Ribe i det 8. og 9. århundrede, men den repræsenterede også et gennembrud i forhold til den middelalderlige bebyggelse, idet der for første gang blev påvist hele middelalderlige hustomter fra anden halvdel af det 12. århundrede eller starten af det 13. århundrede på nordsiden af åen. Allerede året efter blev der foretaget nye fladeudgravninger ved Seminarievej 4 og 8 (ASR 863), hvor der blev fundet to mindre middelalderlige huse placeret på 11 meter brede parceller afgrænset ved flere faser af grøfter og hegn. Husene og parcellerne blev på baggrund af et sparsomt genstandsmateriale dateret til perioden 1050-1150 (Feveile 2006 1.2, s. 197-201). Undersøgelsen indeholdt importkeramik af typerne Pingsdorf, Paffrath, Andenne og rød Rouen samt skår af glaseret rødgodskande, hvorfor man må regne med en bredere datering fra 1050 til 1300.

I 1990 blev også den første udgravning på Ribelund (ASR 926) udført, og her fandt man for første gang den middelalderlige voldgrav C. Voldgraven blev siden påvist i yderligere fem undersøgelser (ASR 937, ASR 994, ASR 1000, ASR 1030 og ASR 1171), og på baggrund af disse var det muligt at rekonstruere voldgravens forløb mellem Tved Å og Ribe Å. I to af undersøgelserne var det desuden muligt at påvise rester af en ca. 7,5 meter bred vold. Voldgraven måtte på baggrund af et sparsomt fundmateriale dateres til det 12. århundrede (Feveile 2006 1.1, s. 53-58).

Fokus for Claus Feveiles Ribe Studier er det ældste Ribe, men han beskriver den nordlige bydels udvikling i det 12. århundrede. På grund af de meget sparsomme

Fig. 5.

Udgravningen ved Rosen Allé i 1993 afdækkede for første gang hele middelalderlige huse inden for det 8. og 9. århundredes gravplads. Husene, der blev dateret til det 12. eller 13. århundrede, adskilte sig i type ikke fra periodens landbebyggelse. Efter Feveile 2006 1.2, s. 93.

Excavation work on Rosen Allé in 1993 uncovered entire medieval houses within the burial grounds of the 8th and 9th centuries for the very first time. The houses, which were dated to the 12th and 13th centuries were not dissimilar to country houses of the period.

Fig. 6.

Arkæologiske undersøgelser på nordsiden af Ribe Å på baggrund af ortofoto 2011. Undersøgelsen på Seminarievej, SJM 401, lå i den nordøstligste udkant af middelalderbyen. Ved en mindre undersøgelse i 1996 (ASR 1166) fandt man det hidtil eneste sikre belæg for et naturligt vådområde, der kan være identiske med Paypyt (angivet med sort streg midt i billedet). I 1980'erne blev det antaget, at Paypyt var dannet ved en afgravning, der dækkede størstedelen af området mellem Saltgade, Seminarievej, Rosen Allé og Tvedgade. Afgravningen var muligvis sket i forbindelse med etableringen af dæmningen i anden halvdel af det 13. århundrede.

Archaeological investigations on the northside of the river Ribe Å shown on a background of an orthophoto 2011. The investigations on Seminarievej, SJM 401 lay on the northernmost edge of the medieval town. From a minor investigation in 1996 (ASR 1166) there is the only certain documentation of natural wetland area, which could be identical with Paypyt (indicated with a black line). During the 1980's it was supposed, that Paypyt was created as a result of earth removal from most of the area between Saltgade, Seminarievej, Rosen Allé and Tvedgade. This earth removal was possibly connected with the establishment of a dam during the second half of the 13th century.

arkæologiske spor fra anden halvdel af det 10. og det 11. århundrede mente Feveile, at markedspladsen og bebyggelsen på åens nordside ophørte med at eksistere, inden middelalderbyen opstod på åens sydside i sidste fjerdedel af det 11. århundrede (Feveile 2006 1.1, s. 52-53). Dermed måtte man forstå den middelalderlige bebyggelse nord for åen som en ekspansion af den sydlige bydel.

Den seneste samlede redegørelse for Ribes topografiske udvikling i middelalderen er Morten Søvsø's bidrag til Ribes Bys Historie fra 2010. Udgravningerne omkring domkirken fra 2008 til 2011 har påvist etableringen af et kristent centrum fra midten af det 9. århundrede, hvormkring der opstod en bymæssig bebyggelse i anden halvdel af det 11. århundrede (Søvsø 2010a). Ved undersøgelserne i Sct. Nikolaj Gade i 2011 (ASR

2360) blev der påvist fortsat aktivitet på markedspladsens parceller i det 10. århundrede (Jensen 2013). Det tyder dermed på, at Ribe fra anden halvdel af det 11. århundrede bestod af en nord- og sydlig bydel.

Fænomenet Paypyt

Paypyt, der betyder 'padde-pyt', er første gang nævnt i Ribe bys jordebog. Dets præcise placering og udstrækning er usikker, udover at den lå øst for grundene på Saltgades østside og nord for et gadeforløb, der sandsynligvis var identisk med Tvedgade, og som i det 16. århundrede blev benævnt Paypytgade (Nielsen 1979a, s. 54).

I forbindelsen med opførelsen af en ny sparekasse i Saltgade blev der i 1974 udført en

i 1977 og igen i 1978 i forbindelse med et nyt byggeri nord og øst for sparekassen. Resultatet af sidstnævnte undersøgelse blev tolket således, at Paypyt var et resultat af et afsnøret mæanderslyng på Tved Å, der forløb øst for Saltgade og nord for Tvedgade (Nørberg 1979, s. 60).

I 1980 skulle der igen bygges på Saltgades østside ca. 25 m nord for Tvedgade (ASR 20M80). Store dele af undersøgelsesområdet var igen optaget af et kraftigt kulturlag, der overlejrede dyndlignende lag. Under det formodede Paypyt-dynd fremkom imidlertid fire tøndebrønde. En af brønde blev dendrokronologisk dateret til efter 1272, mens det øvrige genstandsmateriale tydede på en samlet datering af brønde til første halvdel af det 14. århundrede. Dermed måtte Paypyt være dannet ved en afgravning. En boreprøve foretaget i 1981 i forbindelse med Projekt Middelalderbyen indikerede endvidere, at Paypyt strakte sig helt til Lægehuset på Tvedgade 21 (Jensen 1982). Den antikvariske indsats i området mellem Saltgade, Tvedgade og Seminarievej tog derfor i de følgende år udgangspunkt i den antagelse, at størstedelen af området var afgravet i middelalderen (Feveile 2006 1.1, s. 19).

Igennem 1990'erne blev det fortsat sværere at opretholde afgravningsteorien. Foruden de tidligere nævnte udgravninger ved Seminarievej var der ved udgravningen af Tvedgade 13-17 (ASR 985) i 1992 ingen Paypyt, men i stedet højtliggende undergrundssand og et hus af Hedebytypen fra det 8. eller 9. århundrede samt bebyggelsespor fra høj- og senmiddelalder. Ved en mindre undersøgelse ca. 50 m længere mod nord (ASR 1166) blev kanten af et naturligt vandhul endelig påvist i 1996 (Feveile 2006 1.2, s. 257-262, 331-333). Vandhullet, der strakte sig i sydvestlig retning, er fortsat

arkæologisk undersøgelse bestående af 9 mindre felter (ASR 18M74D), der påviste to meter tykke middelalderlige kulturlag og bebyggelse på gadens østside. Bagerst på grunden lå ligeledes et to meter tykt, men ensartet og vådt kulturlag. Laget overlejrede mulige vandafsatte lag af ler, sand og tørv, der blev tolket som Paypyt (Bencard 1975, s. 38-39). Dette blev senere underbygget af geotekniske boreprøver foretaget

den eneste sikre påvisning af et vådområde, der kan være identisk med Paypyt.

En afklaring af Paypyts udstrækning og dannelse kræver nye undersøgelser i området mellem Tvedgade og Saltgade. Observationerne fra 1970'erne og starten af 1980'erne blev gjort i små udgravningsfelter i et område med kompliceret stratigrafi. Det er sandsynligvis i dette område, at kulturlagene fra vikingetiden og middelalderen går over i et kraftigt, strukturløst „muld“-lag. Dette afspejler både koncentrationen af den vikingetidige og middelalderlige aktivitet, men det er også et resultat af den forskelligartede udnyttelse af området i nyere tid. Den sydøstlige del af Saltgade og den nordvestlige del af Tvedgade har været kontinuerligt bebygget, hvorimod en stor del af det øvrige område i det 18. og 19. århundrede lå hen som marker og haver. Særligt i forbindelse med havebrug synes der at være sket en omfattende

jordbearbejdning i form af kulegravninger, der ved undersøgelserne i Sct. Nikolaj Gade viste sig at have ødelagt den øverste meter af de mere end to meter tykke kulturlag på markedspladsens parceller (Jensen 2013).

Den arkæologiske undersøgelse på Seminarievej

Esbjerg Forsyning A/S (nu Din Forsyning A/S) udførte i sommeren 2014 en regnvandsseparering af kloakken på østlige del af Seminarievej indtil jernbanen. Projektet udgjorde en væsentlig opgradering af den eksisterende kloakledning, hvorved det nye ledningstrace optog hele kørebanens bredde. Den middelalderlige voldgrav C blev i 1992 påvist ved Seminarievej 20 i et smalt fjernevarmetrace (ASR 1030). Ved samme undersøgelse blev der fundet en brandpletgrav med indhold af et karolingisk sværdskedebeslag fra det 8.

eller 9. århundrede. Museet valgte derfor at foretage en arkæologisk undersøgelse (SJM 401) af traceet fra Simon Hansens Vej til jernbaneovergangen med det formål at forsøge at kulstof-14 datere voldgraven og finde yderligere begravelse.

Da der kun er kendskab til mindre og strukturløse kulturlag i denne del af det middelalderlige Ribe, blev der foretaget en afgravning indtil toppen af undergrundssandet. Derved blev den oprindelige terrænoverflade, der var stedvist bevaret, også fjernet. Dette var nødvendigt, da det ikke var muligt at udføre maskinafgravningen ad flere omgange. En stor del af feltet var forstyrret af ledningstraceer, men langs den nordlige feltgrænse var fladen i det store hele uforstyrret. Pga. en højtliggende naturgasledning langs den sydlige feltgrænse var det mod vest ikke muligt at blotlægge fladen i hele traceets bredde. Udgravningsfeltet udgjorde 2100

m². Undersøgelsen blev udført i september måned af arkæolog Maria Knudsen og museumsinspektør Michael Alrø Jensen med deltagelse af museumsinspektører Morten Søvsø og Bente Grundvad. Entreprisen blev udført af Henning Have A/S.

Voldgraven blev undersøgt ved et mindre, håndgravet snit i voldgravens inderside, hvorfra jorden blev taget fra til soldning relateret til tre mekaniske lag indtil en meter under den afdækkede flade. Afslutningsvis blev der anlagt et maskingravet snit igennem voldgraven. Voldgravens fyld var meget løs, og profilsiderne kævede gentagne gange, hvorved voldgravens bund kun blev registreret i et mindre snit. Den nordlige profilvæg blev opmålt i 1:50. Fire floteringsprøver og en dyreknogle blev udtaget fra voldgraven og de nærliggende kontekster med henblik på kulstof-14 datering. Heraf blev der foretaget to kulstof-14 dateringer.

Det oprindelige landskab

Seminarievej ligger i dag ca. 4,5 m o. DNN mellem Simon Hansens Vej og Seminarievej 18, hvorfra terrænet stiger mod jernbanen. Den moderne belægning og vejopbygning var 50 til 90 cm tyk, og i den vestligste del af feltet lå der under den et op til 70 cm tykt opfyldslag, der sandsynligvis var påført ved jernbanens etablering.

Undergrundsniveaet lå 3,5 m o. DNN ved Simon Hansens Vej, hvorfra det faldt jævnt til 2,65 m ved den vestlige feltgrænse. Det oprindelige terræn var flere steder bevaret i form af en intakt podsolprofil, der bestod af et 15 til 20 cm tykt muldlag efterfulgt af et ca. 10 cm tykt blegsandslag og derefter undergrundssand. Der var ikke bevaret en intakt landskabsoverflade i den østligste del af feltet, men kun den øvre og mørkere

Fig. 7.

Kloakrenoveringen på Seminarievej udgjorde en væsentlig opgradering af den eksisterende kloakledning, hvorfor museet valgte at foretage en arkæologisk undersøgelse af traceet inden for middelalderbyen.

Sewerage pipe renovations along Seminarievej were part of an extensive upgrading of the existing sewerage system, which is why the museum chose to carry out archaeological investigations of the trench within the boundaries of the medieval town.

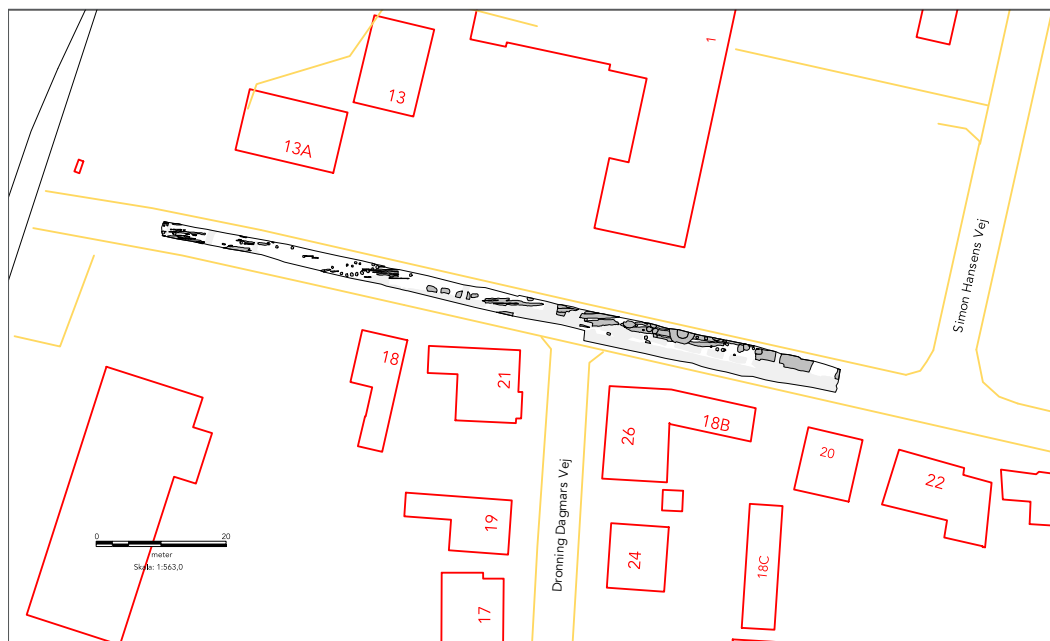

Fig. 8.

Udgravningsfeltet. I feltets østligste del lå den middelalderlige voldgrav C.

The excavation site. The medieval town moat C lay within the eastern part of the site.

farvede del af undergrundssandet. Dermed må den oprindelige landskabsoverflade have ligget o. kote 3,8 ved Simon Hansens Vej, hvorfra det faldt til ca. 3 m ved den vestlige feltgrænse. Det oprindelige landskab faldt fortsat i vestlig retning mod vadestedet, for ved udgravningen på Rosen Allé lå undergrundens top 2,15 m o. DNN ud for Seminarievej. Ved de førnævnte undersøgelser i Skt. Nicolaj Gade blev det påvist, at markedspladsen strakte sig ud i områder, der lå under kote 2,5 m (Alrø Jensen 2013 s. 15) Grænsen for, hvor det i vikingetiden og tidlig middelalder var

hensigtsmæssigt at bygge, lå nok omkring 2 m. Fra Seminarievej steg det oprindelige landskab sandsynligvis jævnt i sydlig retning, indtil det nåede sit højeste punkt 6 m o. DNN i området mellem Linde Allé, Tangevej og Kastanie Allé, hvorfra det igen faldt mod Ribe Å. Voldgrav C blev dermed anlagt igennem et af det middelalderlige Ribes højst beliggende områder, og på Kastanie Allé lå voldgravens bund da også 2,87 m o. DNN (Feveile 2006 1.2 s. 339). Der kan dermed umuligt være ført vand igennem voldgraven ved en opstemning.

Den ældste bebyggelse – det 12. århundrede?

Den stratigrafisk ældste aktivitet i undersøgelsen bestod af en række nordvest/sydøst orienterede grøfter i den østligste del af feltet (se fig. 10). Ud over en smule slagge indeholdt grøfterne udelukkende skår af kuglepote. Den yngste af grøfterne (A2)

Fig. 9.

Udgravningsfeltet set mod vest. I forgrunden ses den ni meter brede voldgrav C.

The excavation area seen towards the West. In the foreground the nine meter wide moat can be clearly distinguished.

var længst mod øst skåret af to gruber, der indeholdt en del slagge samt større plamager af trækul. Slaggen bestod af større stykker jernslagge og enkelte stykker af essesten. Der blev udtaget en floteringsprøve (P1) fra en af gruberne, hvorfra en forkullet 1-årig kvist af egetræ blev udvalgt til kulstof-14 datering. Prøven havde et bredt dateringsinterval fra midten af det 11. århundrede til begyndelsen af det 13. århundrede (fig. 12).

Voldgrav C

Voldgraven (A1) blev erkendt som en ni meter bred nedgravning med en lys gråbrun sandet fyld. Det oprindelige terræn var ikke bevaret i området omkring voldgraven, der blev skåret af ledningstraceer i den sydlige del af feltet og i den nordlige feltkant. På voldgravens bund, der lå 1,6 m o. DNN, var der dannet et ca. 10 cm tykt heterogent, mørkt sandlag med indhold af trækul (se

fig. 13). Laget tilhørte voldgravens funktionstid, og der blev udtaget en floteringsprøve (P2) med henblik på kulstof-14 datering. Prøven indeholdt en enkelt forkullet rugkerne, der med to standardafvigelse blev dateret til perioden 1190 – 1270. Det nederste lag var overlejret af et ca. 1 m tykt lag af brungul, alblandet sand. Floteringsprøven fra dette lag indeholdt ikke egnet materiale til kulstof-14 datering. I den øverste meter af voldgravens fyld lå flere horisonter af lyst gråbrunt eller gulbrunt sand med mange sekundære udfældninger.

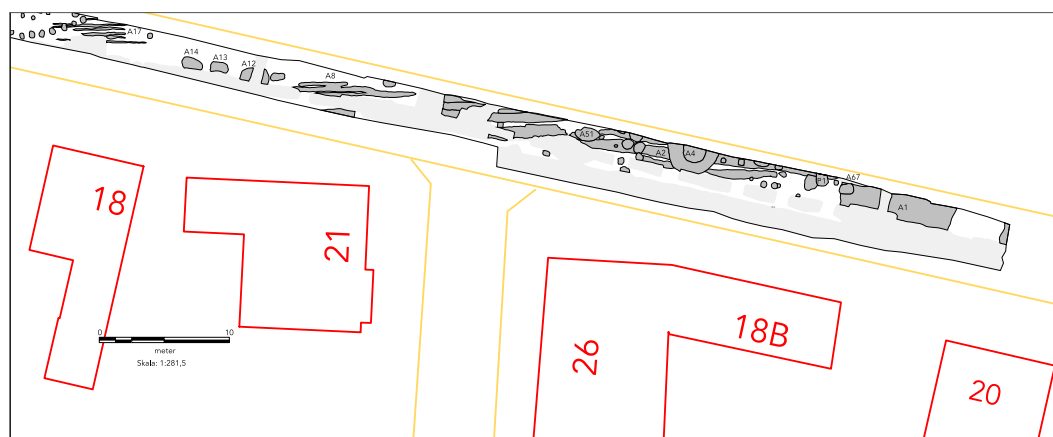

Fig. 10.

Den østlige del af udgravningsfeltet.

The eastern part of the excavation area.

Fig. 11.

Udgravningssituationen.

Scene from the excavation.

Voldgraven havde været tør i dette område, da bunden lå væsentligt over grundvandsniveauet. Voldgravens kanter havde da heller ingen tegn på vanderosion, ligesom bundlagets komposition ikke tydede på, at det skulle være aflejret under våde forhold.

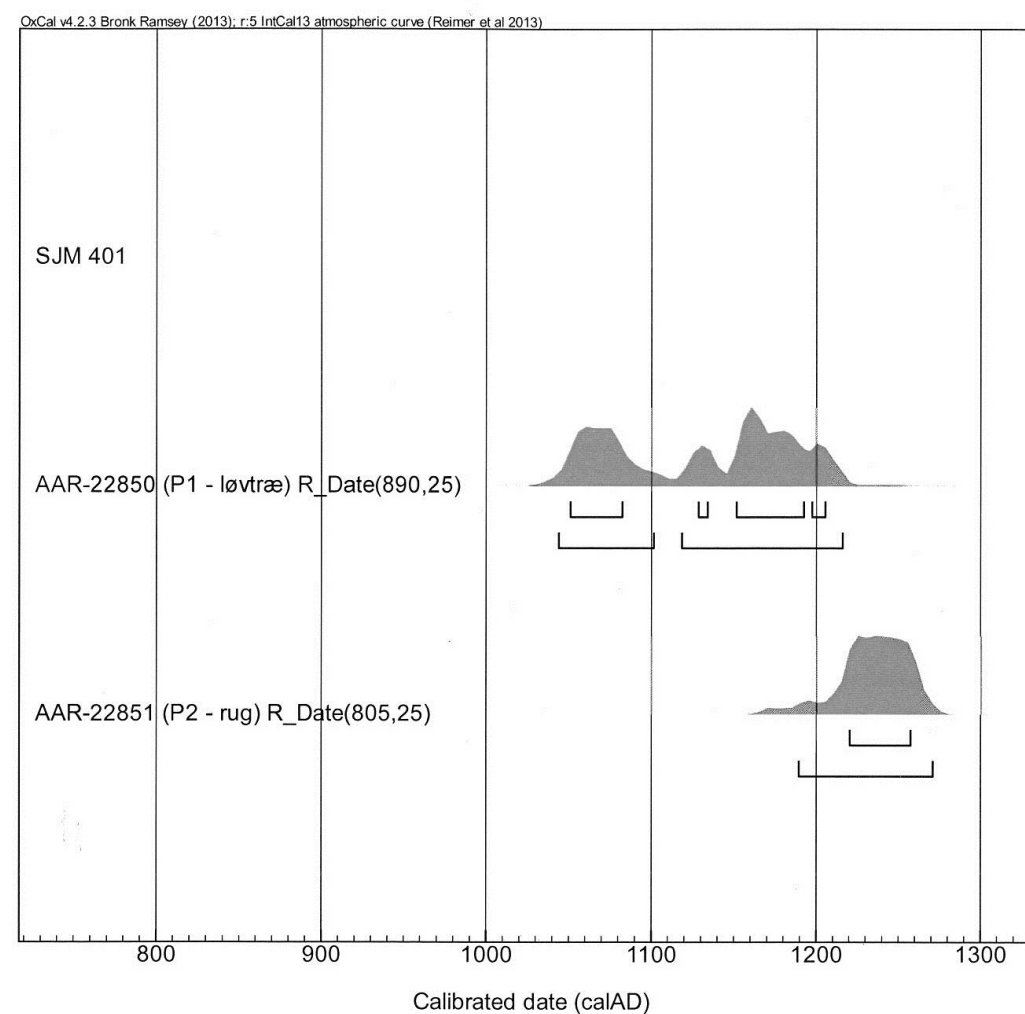
Alle genstandsfund blev gjort i de øvre opfyldslag. Ved profilafrensningen blev der fundet et skår af rød Rouen (x22), og fra den nederste af de mekaniske opsamlinger kom der foruden 39 skår af gråvare, et skår af flamsk keramik og et enkelt glaseret skår af stegepande, foruden en opak gul

perle og et stykke basalt. Der blev desuden fundet fragmenter af en tand fra tamkvæg eller kronhjort. Tanden blev udvalgt til kulstof-14 datering, men en datering var ikke mulig. De øverste opsamlinger i snittet indeholdt, foruden skår af gråvare, et enkelt skår af Paffrath. Opsamlinger indeholdt desuden en del slagge og essesten (bl.a. et stykke essesten med blæsehul) foruden flere fragmenter af digler. De to øverste opsamlinger var sandsynligvis blevet sammenblandet med fund fra den yngre grube A67, som ikke indledningsvis blev erkendt

Fig. 12.

Resultaterne af de kalibrerede kulstof-14 dateringer.

The results of the calibrated C-14 dates

i fladen. I gruben blev der ligeledes fundet gråvare og slagge, og der blev udtaget en floteringsprøve. Denne indeholdt dog ikke materiale egnet til kulstof-14 datering.

En notits i Ribes udvidede stadsret fra det 15. århundrede nævner at „Efftær guths aaer MCCI (1201) tha begyndæ Wy ath muræ om stathæn“ (Bencard 1979 s. 42). Kulstof-14 dateringen sandsynliggør, at notitsen er korrekt, og at voldgrav C var en del af den omtalte befæstning, som man endnu mere end 200 år senere havde i erindring. Fundsammensætningen i opfyldslagene tydede på, at voldgrav C allerede blev opfyldt i løbet af det 13. århundrede.

Vejforløb

Der blev observeret flere serier af hjulspor i undersøgelsen (se fig. 10). En nordøst/sydvestorienteret serie af hjulspor (A17) krydsede feltet ud for Seminarievej 18. Sporafstande syntes at være 1 – 1,2 meter. Hjulsporenes fyld bestod af lyst, gråbrunt

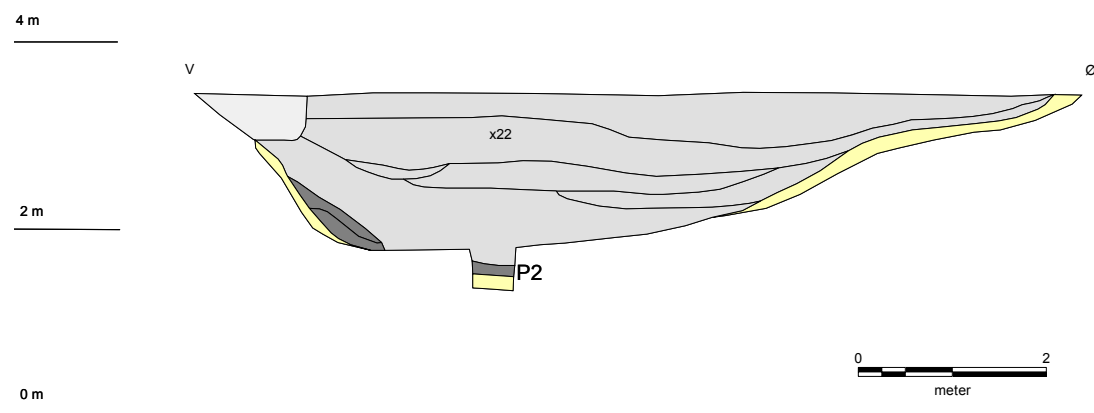
sand med indhold af småsten og tegl og med enkelte fund af keramikskår i form af gråvare, Pingsdorf og glaseret rødgodskande. Det sparsomme genstandsmateriale tydede på, at dette vejforløb som minimum havde fungeret i det 13. århundrede.

En anden serie af tilnærmelsesvis øst/vest orienterede hjulspor kunne følges over en

Fig. 13.

Profil af voldgraven, der var anlagt som en tør grav. Lag, der var dannet i voldgravens funktionstid, er angivet med mørkegrå. Fra voldgravens bund blev der udtaget en floteringsprøve (P2), hvorfra en forkullet rugkerne blev kulstof-14 dateret. Voldgravens sandede opfyldslag er angivet med lysegrå.

A half-section of the moat, that was originally established as a dry moat. Layers deposited during the life-time of the moat are highlighted in dark grey. A floatation sample (P2) was taken from the bottom of the moat, from which a rye kernel was C-14 dated. The sandy backfill of the moat are highlighted in light grey.

strækning af ca. 16,5 m i den vestligste del af udgravningsfeltet. De to dybeste spor lå med en indbyrdes afstand på ca. 1,2 m. Sporene indeholdt en del tegl, men ellers ingen fund. Vejforløbet var sammenfaldende med et markskel på det ældste matrikelkort, hvorfor det er muligt, at det skal dateres til nyere tid.

Den yngste bebyggelse – det 13. og 14. århundrede

Ud over de tidligere nævnte lå der cirka et dusin gruber i udgravningsfeltet. Ud for Seminarievej 21 lå en række af tre større gruber (A12, A13 og A14), der i kraft af deres fundsammensætning blev dateret til det 13. århundrede. A12 indeholdt foruden keramikskår af gråvare to stykker af grøn Rouen og et muligt skår af grøn glaseret engelsk kande. A14 indeholdt foruden keramikskår af gråvare et enkelt skår af glaseret kande samt et pibellersdekoreret kandeskår. Gruben A13 indeholdt foruden gråvare et enkelt skår af glaseret kande samt jernslagge.

En anden gruppe af gruber skar de ældste grøfter ud for Seminarievej 26. To af disse indeholdt fragmenter af tegl og skår af kuglepote. En anden indeholdt et enkelt pibellersdekoreret, rødt kandeskår. De fleste fund kom fra A51, der indeholdt enkelte skår af udviklet kuglepote med drejeriller, to skår af glaseret kande samt et enkelt skår af importkeramik af enten grøn Rouen eller engelsk type. På baggrund af fundsammensætningen synes det sandsynligt, at sidstnævnte grube skal dateres til anden halvdel af 13. århundrede eller det 14. århundrede.

Ud for Seminarievej 21 lå en yngre serie af grøfter (A8) med samme orientering

som det tidligere nævnte vejforløb A17 (se fig. 10). Disse var sandsynligvis sammenhørende med en række dybere grøfter med lagdelt fyld umiddelbart øst herfor. Sidstnævnte indeholdt keramikskår af udviklet kuglepote med drejeriller og et enkelt skår af glaseret rødgodskande, hvilket tyder på, at grøfterne fungerede i slutningen af det 13. århundrede eller i det 14. århundrede. De ældste grøfter blev skåret af en brønd (A4), der ikke var mulig at undersøge til bunds. I brøndens primære fyld blev der foruden to skår af kuglepote fundet en hank af gråbrændt kande, et skår af glaseret kande samt et lyst, fuldt udviklet stentøjsskår fra en stob. Brønden blev på denne baggrund dateret til midten af det 14. århundrede.

Der blev ikke påvist sikre spor af huskonstruktioner i undersøgelsen. En række af fire stolpehuller var gravet ned i grøft A1, men det var ikke muligt at afgøre, i hvilken type konstruktion de indgik. Der blev ikke gjort daterende fund i stolpehullerne. En anden række af stolpehuller, der formodentlig udgjorde en hegnskonstruktion, skar vejforløb A17. Der blev heller ikke i disse stolpehuller gjort fund. Enkelte af de øvrige stolpehuller i udgravningen indeholdt skår af gråvare, slagge samt et enkelt skår af glaseret kande, hvilket afspejlede undersøgelsens generelle fundbillede. Der blev i undersøgelsen ikke gjort fund, der med sikkerhed kan dateres til senmiddelalder, renæssance eller nyere tid.

Fundsammensætningen tydede på, at området var bebygget til og med det 14. århundrede, men at bebyggelsen ikke havde en tæt karakter. Koncentrationen af bebyggelsessporene var lavere, end hvad tilfældet kan være i landsbyerne omkring Ribe. Fundmængden var imidlertid større end normalt for middelalderlig landbebyggelse (i alt 308 genstande indenfor 2100 m²), ligesom fund-

sammensætningen tydede på et urbant miljø, idet andelen af importkeramik udgjorde 4,5 % af den samlede mængde keramik.

Delkonklusion

Kulstof-14 dateringen af voldgravens bundlag sandsynliggjorde, at voldgraven blev anlagt i begyndelsen af det 13. århundrede, mens fundsammensætningen fra opfyldslagene tydede på, at den blev tildækket i samme århundrede. Der var bebyggelse med relation til smedning på stedet før voldgravens etablering. En grube med smedeaffald tæt ved voldgravens inderside, hvor den tilhørende vold må have ligget, blev kulstof-14 dateret. Dateringsintervallet var bredt, men det er mest sandsynligt, at den skal dateres til enten anden halvdel af det 11. århundrede eller anden halvdel af det 12. århundrede. Der blev også gjort en del fund af slagge i de yngre faser fordelt over en stor del af udgravningsfeltet. Det er derved muligt, at smedeaktiviteterne ikke kun fandt sted i den ældste fase, men at det var en gennemgående aktivitet for hele bebyggelsen. De øvrige bebyggelsesspor bestod af stolpehuller, gruber og en enkelt brønd. Dertil kom flere vejforløb i form af hjulspor.

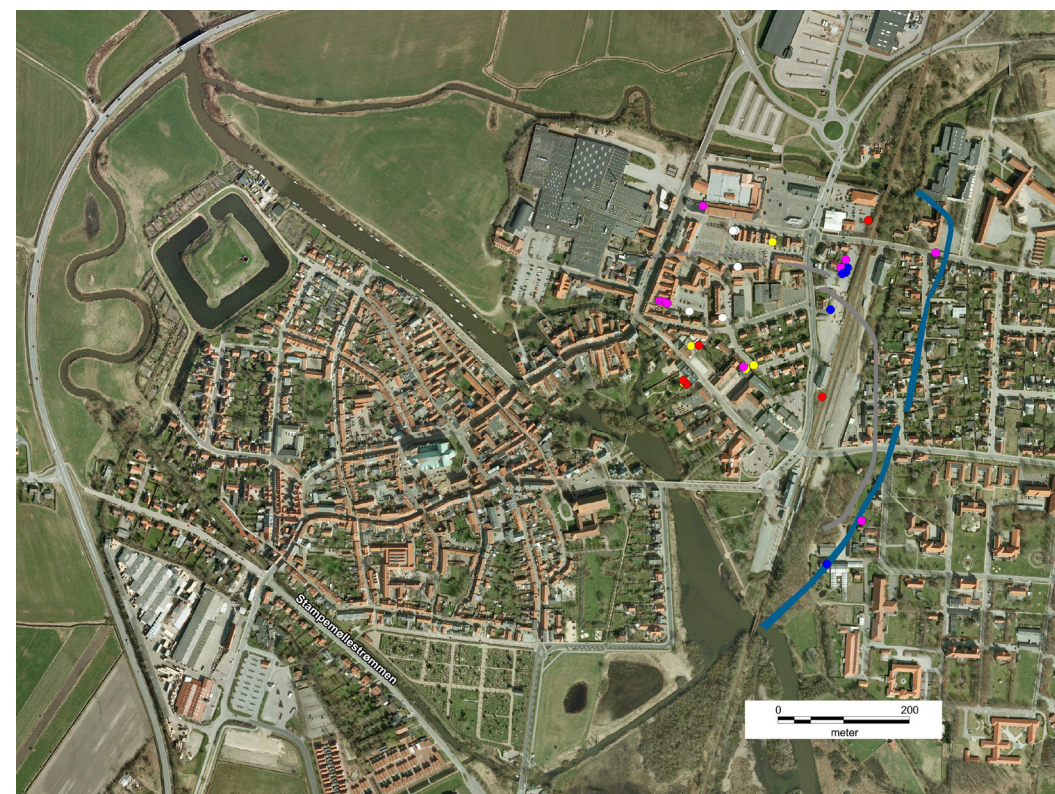
Ribes nordlige bydel i det 12. århundrede

Kendskabet til den nordlige bydels middelalderlige topografi er endnu meget begrænset. Som tidligere nævnt er der kun foretaget få undersøgelser af større flader i bydelen, og der eksisterer en række uafklarede spørgsmål i forhold til oprindelige landskabsudformning og udvikling, herunder senere perioders udnyttelse af området. Der skal dog være sket betyde-

lige landskabsændringer for at fjerne de brøndkonstruktioner, som var en del af bebyggelserne. Desuden udgør brøndene sluttede konstruktioner, der ofte er daterbare i modsætning til enkeltvis stolpehuller, der er svært forståelige i små felter. På nuværende tidspunkt er brøndene den bedste og mest retvisende indikator for den middelalderlige bebyggelsesudstrækning og udvikling velvidende, at deres datering kompliceres af, at de i nogle tilfælde kan have en meget lang funktionstid, og at de kan være konstrueret af genbrugstømmer eller tønder, der i sig selv har haft en lang funktionstid.

Figur 14 viser placeringen af alle brønde fundet på den nordlige side af åen. Med gul ses de ældste brønde dateret til det 8. og 9. århundrede. Med undtagelse af én lå de alle inden for afgrænsningen af markedspladsen og den vikingetidige by i form af bygrøft A og voldgrav B. Ingen brønde er endnu blevet dateret til det 10. og 11. århundrede, ligesom der endnu ikke er fundet bebyggelse, som med sikkerhed kan dateres til det 11. århundrede. Det er imidlertid for tidligt at konkludere, at området i denne periode var ubebygget. Det 11. århundredes hus- og genstandstypologier adskiller sig ikke væsentligt fra det 12. århundrede, og antallet af middelalderlige huskonstruktioner er desuden sparsomt. Flere fund af mønter fra det 11. århundrede i og inden for voldgrav B indikerer en eller anden form for aktivitet i perioden. Det er afgørende, at man ved fremtidige undersøgelser i højere grad forsøger at kulstof-14 datere husene.

Fem brønde (angivet med blå) er dateret til anden halvdel af det 12. århundrede. Med undtagelse af én lå de alle uden for bygrøft A og voldgrav B. En af brøndene, der i 2007 blev dendrokronologisk gendateret til 1165 (Daly 2007, s. 169), lå under den middel-

alderlige voldgrav C. Det er oplagt at tolke brøndene fra anden halvdel af det 12. århundrede som et udtryk for, at byen i denne periode blev udvidet betydeligt. Dette stemmer vel overens med det indtryk, at Ribe i 12. århundrede gennemgik en opblomstring. På sydsiden af åen var århundredet karakteriseret ved en kraftig kulturtilvækst med et højt indhold af importkeramik. Ved udgravningen på Lindegården indeholdt lagene fra det 12. århundrede mindst 20 % importkeramik fra primært Rhin-området samt det nederlandske og nordfranske område. Det er også i dette århundrede, at tilsyneladende hele gadenettet i den sydlige bydel blev belagt med plankeveje af egetræ (Søvsø 2010b, s. 46).

Fig. 14.

Udbredelsen af alle registrerede brønde på nordsiden af åen (gul: 8. – 9. årh., blå: 12. årh., lilla: 13. – 14. årh., rød: 16.- 17. årh., hvid: udateret) på baggrund af ortofoto 2011. Den vikingetidige voldgrav B er angivet med grå og den middelalderlige voldgrav C med blå.

The distribution of all registered wells on the northside of the river (yellow: 8-9th century, Blue: 12th century, lilac: 13-14th century, red: 16-17th century, white: undated) shown on a background of an orthophoto 2011. The Viking age moat B is shown in grey, whilst the medieval moat C is drawn in blue.

Gadenettet på nordsiden af åen er stort set ukendt. Et gennemgående vejforløb må have forbundet Langvedel med vade-stedet over Ribe Å, som lå i forlængelse af Badstuegade. Ved undersøgelserne i Sct. Nicolaj Gade blev der fundet en middelalderlig hulvej, der forløb fra vade stedet og nord om den 6000 m² store borg, der i tidlig middelalder lå under den nuværende Odins Plads, og hvoraf kun voldgraven (voldgrav D) er bevaret. Fra det gennemgående vejforløb var der sandsynligvis forbindelse ud af byen mod øst omtrent hvor Tangevej i dag ligger. Da der i 2011 skulle etableres fjernvarme i Tangekvarteret (ASR 2425), krydsede ledningstraceerne flere steder voldgrav C, og på Linde Allé var der ca. 30 m nord for Tangevej en åbning i voldgraven. Derudover må der som minimum have været forbindelse fra hovedstrøget til S. Peder kirke, Hellig Gravs kirke og S. Nikolaj kirke, der sandsynligvis alle blev grundlagt i det 12. århundrede. På Rosen Allé lå husene orienteret med nordgavlen mod et NV/SØ orienteret vejforløb. Husene adskilte sig ikke fra periodens landbebyggelse i konstruktion eller størrelse, hvorfor den nordlige bydel efter alt at dømme ikke var en tæt bebyggelse. Den nord- og sydlige bydel bør derfor ikke opfattes som ligeværdige i den henseende. Dette gjorde den nordlige bydel til et velvalgt sted for håndværk som eksempelvis smedning.

Befæstningen fra 1201

Befæstningen af Ribe i 1201 markerede kulminationen af det middelalderlige Ribe under Valdemarstiden. Ved at forbinde de naturlige vandløb med voldgrave blev henholdsvis 35 ha og 45 ha indesluttet på nord- og sydsiden af Ribe Å. Den sydlige bydel blev omsluttet ved anlæggelsen af en mere end 1 km lang voldgrav, der i dag er

delvist bevaret som Stampemøllestrømmen (se fig. 14). Stampemøllestrømmen er ikke arkæologisk dateret, men dens østlige afslutning er præcist sammenfaldende med voldgrav C, hvorfor det synes sandsynligt, at de tilhører den samme befæstning. Det var langt fra hele det indesluttede område, som var bebygget. De lave engområder mod vest var ikke velegnede til bebyggelse, og før 1200 lå Ribes vestlige afgrænsning sandsynligvis mellem nuværende Sct. Laurentii Gade og Kongensgade. I de efterfølgende århundreder udvides bebyggelsen mod vest (Post 2011, s. 52-54). Den østlige del af befæstningen gik derimod tæt ind på de bebyggede områder, som det fremgår af undersøgelsen på Seminarievej samt ved Ribelund III (ASR 1171), hvor den skærer sig igennem den ældste del af Sct. Nicolajs kirkegård (Feveile 2006 1.2, s. 341). Befæstningens etablering skal måske ses i forbindelse med, at Valdemar Sejrs (1202-1241) i 1202 gav byens borgere flere privilegier. Under alle omstændigheder anså han Ribe som en af rigets hovedbyer (Netterstrøm 2010, s. 153).

Suburbium

I anden halvdel af det 13. århundrede skete der en koncentreret bebyggelse på sydsiden af åen i sammenhæng med betydelige ændringer i byens topografi, hvilket kan have udgjort en samlet omstrukturering. Ribe Å blev opstemmet og overgangstedet flyttet til den nye dæmning, hvorved det nye hovedstrøg Dammen opstod (senere Mellemdammen og Nederdammen), der via Fisketorv (senere Overdammen) og Stenbogade blev forbundet til det gamle hovedstrøg Sønderportsgade. I gaderne afløstes plankevejene af stenbrolægning, som blev fornyet og genbrugt et utal af gange helt frem

til begyndelsen af det 20. århundrede. De nye kirkelige institutioner blev etableret i den sydlige bydel, hvor de optog store arealer. Domkapitlets kanniker var i første halvdel af det 13. århundrede begyndt at opføre deres egne teglstenshuse omkring domkirken, og ved århundredets udgang var den sydlige bydel nok i høj grad teglstensbygget. Det var sandsynligvis også i anden halvdel af det 13. århundrede, at byens tre porte, Sønderport, Sct. Mikkelport og Nørreport, opførtes. Sidstnævnte blev opført på Nederdammen, der sandsynligvis oprindeligt udgjorde en del af den nordlige bred. Dette er ikke påvist arkæologisk, men området hørte i senmiddelalderen til Sct. Peder sogn, og i midten af det 15. århundrede kaldtes Ydermøllestrømmen da også Graven. Endelig opførtes Riberhus i byens vestlige udkant. Omstruktureringen skete måske i sammenhæng med, at Erik Klipping i 1269 gav byen sin stadsret (Nielsen 1985, s. 60, 89; Søvsø 2010b). I 2012 blev der foretaget en

Fig. 15.

Rekonstruktion af Ribe efter befæstningen i 1201. Den nordlige bydel var ekspanderet i det 12. århundrede, og en borg var opført nord for åen tæt ved overgangsstedet. Voldgrav C blev anlagt som en tør grav mellem Ribe og Tved Å ved den eksisterende bebyggelse. Det påviste middelalderlige gadenet er angivet med sort. Det moderne gadenet med hvid. Efter Søvsø 2010b.

A reconstruction of Ribe following the fortification works of 1201. The northern part of the town had expanded over the course of the 12th century and a castle was built North of the river close to the fording point. The moat C was established as a dry moat between the rivers Ribe and Tved, close to the existing settlement. The documented medieval street network is shown in black. The modern day streets are highlighted in white.

mindre undersøgelse i tilløbskanalen mellem Stampemøllestrømmen og Riberhus' voldgrav (SJM 126). Heri blev der fundet en kantsikring af egetræ, hvoraf to af tre dendrokronologiske prøver blev dateret til 1268/69.

Området omkring Seminarievej tyder fortsat på at være bebygget i det 13. og 14. århundrede, hvilket sandsynligvis også var gældende for en stor del af den øvrige bydel at dømme efter spredningen af brønde fra denne periode (angivet med lilla på fig. 14). Opførelsen af Nørreport kunne være en markering af, at den nordlige bydel havde fået status af forstad.

Flytningen af hovedstrøget til Dammen måtte ligeledes bevirke en ændring af færdslen gennem forstaden. Nogle af de tidligste gadeundersøgelser i Ribe blev foretaget i Saltgade i 1981 (ASR 162) og 1984 (ASR 444). Ved begge undersøgelser var den nederste del af den oprindelige podsolprofil bevaret, og over den lå organiske kulturlag i 30–40 cm's tykkelse, som blev dateret til det 13. århundrede. Der blev ikke erkendt rester af gadebelægning, men dette skyldtes, at man på dette tidspunkt ikke havde kendskab til de kraftige og fundfattige lag af belægningssand, som overlejrer plankevejene overalt i gaderne syd for åen. Stenbelægningen blev igennem tiderne nøjsomt genbrugt, hvorfor man kun i sjældne tilfælde finder den bevaret. I Saltgade var de organiske kulturlag da også overlejret af kraftige sandlag, der svarede til forholdene syd for åen. Saltgade blev første gang nævnt i 1348, men det er sandsynligt, at den blev etableret i forbindelse med dæmningen som del af det nye hovedstrøg, der fra Saltgade måske fortsatte til Langvedel via den vestlige del af den nuværende Seminarievej (Kinch 1869, s. 506). Det er dermed sandsynligt, at det gadenet, som beskrives i

Ribe bys jordebog, i store dele går tilbage til anden halvdel af det 13. århundrede.

Der kunne ikke påvises bebyggelsesspor, der var yngre end det 14. århundrede på Seminarievej. I det 14. århundrede fungerede den nordlige bydel ifølge skriftlige kilder stadig som beboelse for selv velbemidlede borgere, men i midten af det 15. århundrede bestod forstaden for størstedelen af stalde, hvilket blev mere udtalt i det efterfølgende århundrede (Kinch 1869, s. 506). Det er nærliggende at se affolkningen af den nordlige bydel i sammenhæng med befolkningsnedgangen som følge af den sorte død, der ramte Ribe i 1350. Domkapitlets anniversariebog nævner fra februar til oktober måned 18 afdøde personer, der var rige nok til at sikre sig en årlig sjælemesse. Til sammenligning nævnes i de foregående 50 år såvel som i de efterfølgende 50 år i gennemsnit blot én person om året. Der døde med andre ord i løbet af 1350 lige så mange af byens rigeste som almindeligvis i løbet af 16-17 år (Kinch 1869, s. 196-208). Man må formode, at det samme som minimum har gjort sig gældende for Ribes øvrige befolkning. Epidemien i Ribe fulgte samme mønster som i Lübeck, hvor den nåede sit højdepunkt i august måned efter en langsom opstart hen over vintermånederne. Europa og Danmark blev senere i det 14. århundrede ramt af nye epidemier, der nåede Ribe i 1369 og i 1379. Epidemierne kan samlet set have bevirket, at befolkningstallet i Danmark var halveret o. 1400 (Ulsig 1991, s. 41-42). Affolkningen af den nordlige bydel var næppe alene et resultat af epidemierne, for som tidligere nævnt skete der allerede i anden halvdel af det 13. århundrede en tilsyneladende bevidst koncentrerings af den sydlige bydel. Dog må den markante befolkningsnedgang som følge af pesten have påvirket Ribe i betydelig grad og forstaden i særlig grad,

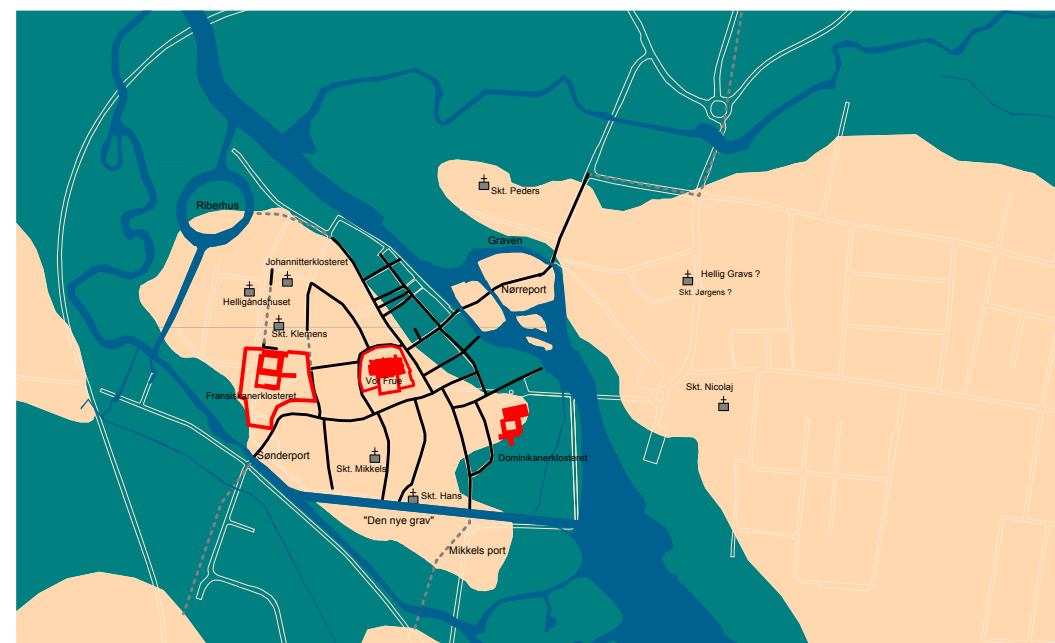

Fig. 16.

da den måske allerede udgjorde en mindre eftertragtet bydel.

Konklusion

Det var ved undersøgelsen på Seminarievej i 2014 muligt at kulstof-14 datere det nederste lag i voldgrav C til det 13. århundrede, hvorfor voldgraven sandsynligvis var identisk med det befæstningsarbejde, som ifølge en notits i Ribes udvidede stadsret fra det 15. århundrede blev påbegyndt efter 1201. Ved at forbinde naturlige vandløb med voldgrave blev henholdsvis 35 ha og 45 ha indesluttet på nord- og sydsiden af Ribe Å. Ribe havde i det 12. århundrede oplevet en blomstringstid, der bl.a. bevirkede, at den nordlige bydel ekspanderede ud over det tidligere emporiums grænser. Senest i århundredets anden halvdel var området omkring Seminarievej bebygget. Flere fund af jernslagge og essesten viste, at bebyggelsen havde relation til smedning. En kulstof-14

Rekonstruktion af Ribe efter 1300. I anden halvdel af det 12. århundrede skete der en koncentrerings af bebyggelsen på sydsiden af åen, der blev stemmet op. Det var sandsynligvis i denne periode, at byens tre porte, Sønderport, Sct. Mikkel'sport og Nørreport, opførtes. Sidstnævnte blev opført på Nederdammen, der sandsynligvis oprindeligt havde udgjort en del af den nordlige bred. Det påviste middelalderlige gadenet er angivet med sort. Det moderne gadenet med hvid. Efter Søvsø 2010b.

A reconstruction of Ribe after 1300. During the second half of the 12th century. There was a concentration of settlement activity on the southside of the river, which was dammed up. It was most probably around this period, that the town's three gates, Sønderport, Sct. Mikkel'sport and Nørreport were built. The latter was built over Nederdammen (the lower dam), which probably originally constituted a part of the northern shore. The documented medieval street network is shown in black. The modern street network in white.

dateret grube med smedeaffald blev senere dækket af voldgrav C's tilhørende vold. Der var ikke bevaret rester af volden ved Seminarievej, men den er påvist i en bredde af 7,5 m ved tidligere undersøgelser. Fundsammensætningen fra voldgravens opfyldslag tydede på, at den gik ud af funktion i løbet af det 13. århundrede. Dette skyldtes sandsynligvis, at der i århundredets anden halvdel skete en koncentreret af bydelen på åens sydside. Ribe Å blev opstemmet og befæstningen omlagt, så den kun omsluttede den sydlige bydel og en mindre del af den nordlige bred, hvor Nørreport blev opført. Dermed var den nordlige bydel nok endelig at betragte som en forstad. Området omkring Seminarievej var fortsat bebygget i det 13. og 14. århundrede, men intet tydede på, at bebyggelsen på noget tidspunkt havde haft en særlig tæt karakter. Genstandsmaterialet tydede dog på, at der var tale om et urbant miljø, idet fundmængden var større og med et højere indhold af importkeramik end normalt for landsbyerne omkring Ribe. Den fysiske markering af stadsretten, hånden, sad da også endnu i renæssancen ved indkørslen til den nordlige bydel og blev først i tidlig moderne tid flyttet ind på Nørreport. På Seminarievej blev der ikke påvist bebyggelsesspor, der var yngre end det 14. århundrede. Ifølge skriftlige kilder var forstaden i det 14. århundrede endnu beboet af selv velhavende borgere, men i det 15. og 16. århundrede bestod bydelen hovedsageligt af stalde til brug for den for Ribe og kronen vigtige oksehandel. Muligvis skete affolkningen af forstaden i sammenhæng med befolkningsnedgangen som følge af den sorte død, der hærgede Ribe i 1350.

Litteratur

Bencard, Mogens 1974: Ribes ældste udvikling. *Mark og Montre* 1974, s. 20-27.

Bencard, Mogens 1975: Et trefliget spænde fra Ribe. *Mark og Montre* 1975, s. 37-42.

Bencard, Mogens 1979: Sønderport i Ribe. *Mark og Montre* 1979, s. 40-51.

Daly, Aoife 2007: Timber, *Trade and Tree-rings*. Pd. D thesis, University of Southern Denmark.

Danmarks Kirker: Ribe Amt, 9. - 10. hæfte. København.

Degn, Ole 2010: Økonomi og erhverv. I: Søren Bitsch Christensen (red.), *Ribe Bys Historie* 2. 1520-1850, s. 190-218. Ribe 2010.

Feveile, Claus 2006 (red.) 1.1: *Ribe Studier*. Det ældste Ribe. Udgravningerne på nordsiden af Ribe Å 1984-2000. Højbjerg.

Feveile, Claus 2006 (red.) 1.2: *Ribe Studier*. Det ældste Ribe. Udgravningerne på nordsiden af Ribe Å 1984-2000. Højbjerg.

Jensen, Michael Alrø 2013: Udgravningerne i Sct. Nikolajgade. Nyt om Ribes markedsplads i det 9. og 10. århundrede. *By, mark og geest* 25, s. 9-26.

Jensen, Stig, Per Kristian Madsen & Ole Schiørring 1982: Udgravninger i Ribe 1979-1981. *Mark og Montre* 1982, s. 50-65.

Kinch, Jakob 1869: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse indtil Reformationen*. Ribe.

Kinch, Jakob 1884: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse. Fra reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse*. Odder.

Mikkelsen, Jørgen 2010: Økonomi og erhverv. I: Søren Bitsch Christensen (red.), *Ribe Bys Historie* 2. 1520-1850, s. 219-232. Ribe.

Netterstrøm, Jeppe Büchert 2010: Magt og styre. I: Søren Bitsch Christensen (red.), *Ribe Bys Historie* 1. 710-1520, s. 129-196. Ribe.

Netterstrøm, Jeppe Büchert 2010: Konge, by og kirke – magt og styre. I: Søren Bitsch Christensen (red.), *Ribe Bys Historie* 2. 1520-1850, s. 133-132, Ribe.

Nielsen, Ingrid 1979a: Paypyt i Ribe. Introduktion og skriftelige kilder. *Mark og Montre* 1979, s. 52-55.

Nielsen, Ingrid 1979b: *Ribe bys jordebog: Grundlagt i 1450'erne og videreført til omkring 1600*. Esbjerg.

Nielsen, Ingrid 1985: *Middelalderbyen Ribe*. Viby J.

Nørberg, Per 1979: Paypyt i Ribe. Geologiske vidnesbyrd. *Mark og Montre* 1979, s. 56-63.

Post, Camilla 2011: Nye undersøgelser i Ribes vestby. *By, marsk og geest* 23, s. 46-62.

Stemann, Gustav 1907: Ribe i Stiftamtmand Moltkes Tid. *Fra Ribe Amt* V (s. 157-208).

Søvsø, Morten 2010a: Tidligkristne begravelser ved Ribe Domkirke – Ansgars kirkegård? *Arkæologi i Slesvig* 13, s. 147-164.

Søvsø, Morten 2010b: Bebyggelsesmønster. I: Søren Bitsch Christensen (red.), *Ribe Bys Historie* 1. 710-1520, s. 45-54. Ribe.

Toftegaard, Jens 2010: Bebyggelsesmønstre og byplanlægning. I: Søren Bitsch Christensen (red.), *Ribe bys Historie* 3. 1850-2010, s. 19-39. Ribe.

Thorup, Peter Nicolai 1839: *Efterretninger angaaende Byen Ribe*. Ribe.

Ulsig, Erik 1991: Pest og befolkningsnedgang i Danmark i det 14. århundrede. *Historisk Tidsskrift*, Bind 15 række 6, s. 21-43.

Summary

The northern suburbs of Ribe and the medieval fortifications of the town – New archeological investigations on Seminarievej

During archaeological work on Seminarievej in 2014, we successfully documented a C-14 carbon date from the lowest layers of the moat C, placing it within the 13th century. This moat is more than likely identical with the fortification works begun in 1201 - according to a note in the extended constitutional laws for the town from the 15th century. By extending and connecting natural water courses with moats, the fortification enclosed 35 ha and 45 ha on the north and south sides respectively of the river Ribe Å. Ribe experienced a pronounced period of growth during the 12th century, which resulted in the northern parts of the town extending beyond the boundaries of the former emporium. At the very latest during the second half of the century, the full development of the area along Seminarievej began. A number of iron working finds such as slags and forges, show that the settlement in this area had some relation to smithying. A C-14 dated pit containing smithy waste, was later overlain by the earthen bank related to moat C. There were no remaining traces of the moat along Seminarievej in our investigations, but it has been documented with a width of 7,5 m in previous investigations here. The composition of finds from the backfilled layers of the moat indicate, that it ceased to function during the course of the 13th century. This is probably due to the con-

centration of town development South of the river. The river Ribe was dammed and the fortification was reorientated, so that it enclosed the southern parts of the town and a small part of the northside, where the northern town gate Nørreport was built. At this point in time the northern parts of the town could really be interpreted as a suburb. The area around Seminarievej was still built upon and settled during the 13th and 14th centuries, but there is no indication that it was in any way characterized as being densely populated.

The finds material indicates, that this is an urban environment, as the magnitude of finds was greater and with a higher content of import ceramics than is normal for villages around Ribe. The physical demarcation of the towns legal jurisdiction with the symbol of the hand, was still placed at the entrance to the northern suburbs as late as the Renaissance period and only at the beginning of the early modern period, was it moved to the Nørreport town gate. Along Seminarievej there are no traces of settlement younger than the 14th century. According to written sources, the suburb was still populated by even quite well-off townspeople, whilst the area is noted for stables during the 15th and 16th centuries for use in connection with the all important trade in oxen both for the economy of Ribe and the Crown. The decline in population could be linked to the general fall in population numbers in the wake of the Black Death, which ravaged Ribe in 1350.

Michael Alrø Jensen

Cand. Mag.
Museumsinspektør,
Sydvestjyske Museer
Tangevej 6, 6760 Ribe
miaj@sydvestjyskemuseer.dk

Om hugorme, dyrekranier og tordensten

– bygningsofre og andre skikke med rødder i folketroen

Af Morten Søvsø, Mette Højmark Søvsø og Anna Louise Siggaard

Bygningsofre og andre beslægtede fænomener som udtryk for folketro er velkendte fra både arkæologiske og etnologiske undersøgelser i Danmark. Mens mulighederne for nye etnologiske optegnelser ebber ud, giver et voksende arkæologisk materiale til gengæld mulighed for at kaste nyt lys over emnet og at se skikkene i et større tidsperspektiv. Artiklen fremlægger bl.a. en række nye eksempler fra Sydvestjyske Museers område og påviser den lange kontinuitet, som mange af disse fænomener er udtryk for. Nogle går således tilbage til den hedenske jernalder eller endnu før, mens andre foreslås at være kommet med kristendommen.

Indledning

„Øret af en sort kalv, kogt i sødmælk og sat på en tommelfinger, gør én usynlig“ (fra vestjysk cyprianus (magisk håndbog), Brøndegård 1992, s. 107).

I bondesamfundet havde mennesker et naturligt behov for at sikre sig mod det uforudsigelige. De var afhængige af naturen og vejrets skift og luner, og slog høsten fejl eller blev kreaturerne ramt af sygdom, var man truet på sit eksistensgrundlag. Overtro og magi blev håndgribelige værn, som man kunne ty til frem for at føle magtesløshed over for det usikre i livet. Mange af disse

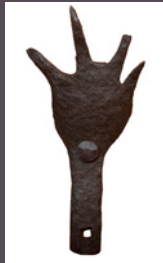
skikke blev praktiseret fra oldtiden og frem til nyere tid, hvor ritualerne ebbede ud med det moderne samfunds fremkomst.

En del overtroisk praksis lever endnu i dag i form af talemåder og handlinger. Sætninger som: „Jeg har endnu ikke dumpet til en eksamen“ bliver som regel efterfulgt af et „7-9-13“, man forsøger at tilbagetrække uheld over spildt salt ved at kaste salt over sin venstre skulder, og man slår korsets tegn for sig, hvis man er så uheldig at ødelægge et spejl. Andre ritualer, som at kunne fjerne sygdommen fra et barn ved at trække det igennem et hult træ (fig. 1) eller sætte grød frem til nissen juleaften kendes også fra

BY, MARSK OG GÆST

De „dybe anlæg“ fra
sen yngre stenalder

Ribes nordlige bydel
og befæstning i middelalderen

Om hugorme, dyrekranier
og tordensten